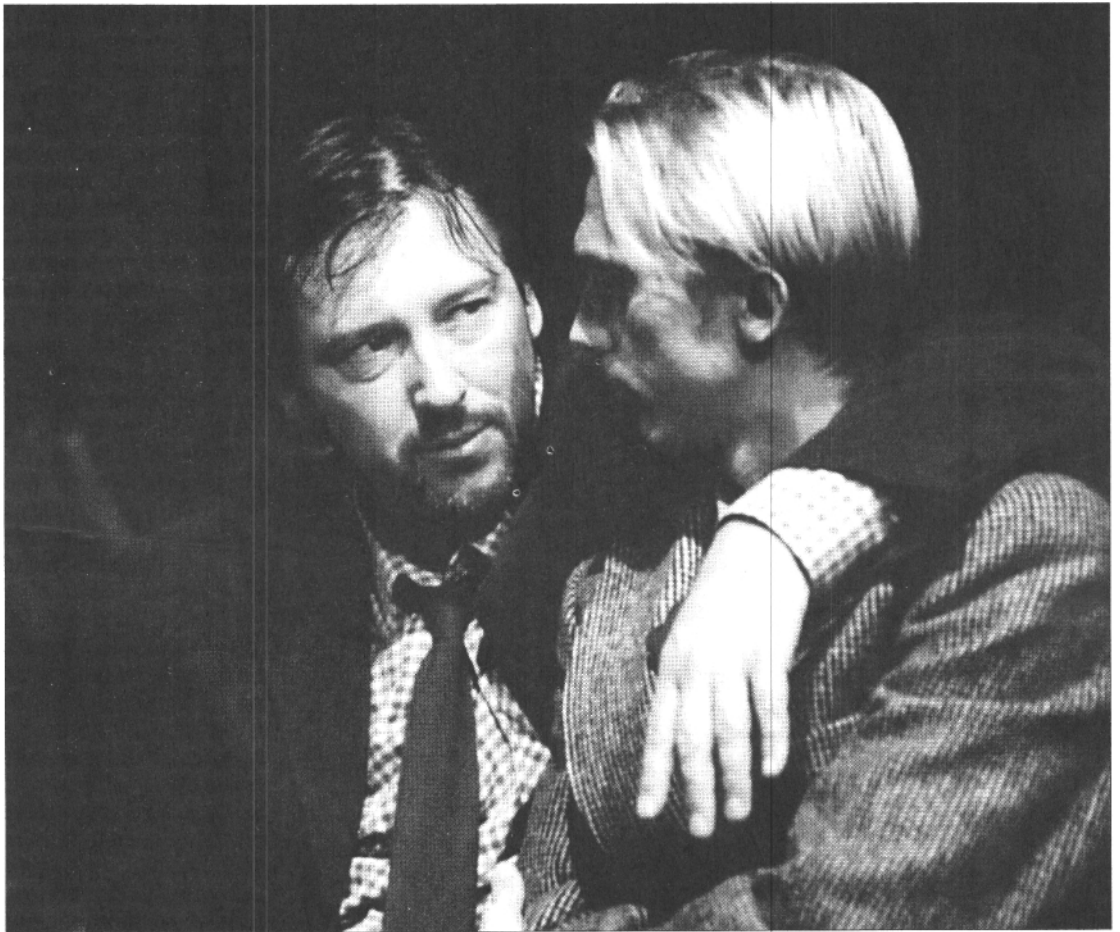

SIMON GRAY: BUTLEY

0, mért oly későn...?

1. Lemaradásban - most csak a színházi mozgalmakat, szerzőket, darabokat tekintve - évszázados gyakorlatunk van. Hosszú késéssel láttunk neki a görög klasszikusoknak, lemaradtunk a tízes-húsas évek izmusairól, majd Brecht-ről meg az abszurdról. Ami-kor aztán be-behoztunk egy ilyen időszakaszt, a nemzeti Pató Pál úr boldog elégtétellel nyugtázta, hogy vajmi keveset veszítettünk - csak az volt megállapíthatatlan, mi ment esetleg végképp veszendőbe abból, amivel az idejében való megismerkedés gazdagíthatott volna.

Az említettekhez képest nem olyan nagy veszteség, hogy a dühös fiatalemberek második nemzedékéhez tartozó Simon Gray 1971-ben be-mutatott s akkor tomboló sikerű drámáját csekély harminc év késéssel mutattuk be; inkább az a kérdés, hogy mit akarunk tőle napjainkban. Először a prudériát szocialista erénynek tételező cenzúra, esetleg a nyomában fellépő öncenzúra szólt közbe, amely a homoszexualitást proskrip

Gálffi László (Ben Butley) és Széll Horváth Lajos (Joseph) (Simarafotó)

ción című listára tette, utána pedig, mondjuk, az elmúlt másfél évtizedben a darab már csak önsúlyánál fogva függesztődött fel - és ez pontosan az a másfél évtized, amely alatt Gray hajdan oly lenyűgöző stílbrevúrja kiszáradt, és rágóssá tette az előadásokat. Amint az most nálunk is bekövetkezett. Valószínűleg a *Bulley* ösmintája, a *Dühöngő ifjúság* (más néven *Nézz vissza haraggal!*) is avittá klasszicizálódhattott mára, amikor nem divat azon dühöngeni, amibe a legendás Jimmy Porter még egy egész estén át vájhatta bele a fogát. Mindenesetre elképzelhető, hogy Jimmy és Ben számára van még feltámadás (a közvetlen utókor mindig hálátlan), bár az is igaz, hogy Ben Butley szikrázó tirádáit alighanem végleg ki-röpítette a fókuszból a nyugati kultúrában tartósan berendezkedett tolerancia, amely csak a mi tájainkon nem akar hódítani. Hogy azonban a hivatalos ideológia már nem tudja áthatni mindennapjainkat, azt egyaránt bizonyítja, hogy a *Butleyt* minden nehézség nélkül be lehetett mutatni, s az, hogy a harmadvirágzását élő intolerancia sem tehetette a darabot érdekesebbé. Elvesztette virulenciáját a téma, kortársi ízt a jól megcsinált, háromezységben komponált realista drámai forma, és ilyen körülmények között a sokárnyalutú, literátus-ironikus stílus is csak helyenként és saját önálló névértékén élvezhető.

2. A dráma angliai ősbemutatójának kritikusai nemcsak a rendezőnél - aki pedig maga Harold Pinter volt -, de az írónál is sokkal nagyobb teret szenteltek a karizmatikus címszereplőnek, a vulkanikus tehetségű Alan Batesnek (majd később Alec McCowennek), vagyis bevallottan-bevallatlanul hitet tettek a dráma monodramajellege mellett. Ez a körülmény mára sem változott: a mindenkor *Butley*-előadások hatása (és hatni mégoly elavult szerepdarabok is tudnak, ha van szereplő a szerepre) a főhős kezébe van letéve; az ő kvalitásaihoz mérten háttérbe szorulhatnak a szövegnek mind erényei, mind elavultsága, a rendező iparkodásáról nem is szólva. Itt megemlítendő, hogy Márton András rendezése nem megy túl a szöveg precíz értelmezésén és realiztikus tolmácsolásán, illetve - s ez már komoly baj - a címszerepet alakító Gálffi László tehetségének korlátok közé szorításán.

Gálffi ugyanis kítőnő választás volt, jobb a mai magyar színpadon kevés kínálkozna, és nagyon megérett már egy tehetsége sajátosságaihoz illeszkedő főszerepre. Annál nagyobb kár, hogy túlságosan is fegyelmezte magát. Hajszálpontosan, finoman, invenciózusan, kiváló mozgáskultúrával és nem utolsósorban tökéletes szereptudáson is alapuló könnyedséggel eljátszik mindent, csak éppen

nem sziporkázik, pedig Butley megszólalásai bravúráriakként is működnek. Gálffi azonban mintha minden egyes kitörésnek külön nekidurálná magát, úgy járja be minden alkalommal ugyanazt a fejlődési ívet a megtévesztően szolid, az adott témához méretezett szordínótól a tűzbe jövetelen át a barokk szó-mágiáig, ami önmagában ugyancsak helyénvaló, csak még az kellene, hogy a szerepek magának is meglegyen a maga felfelé tartó, egyre feszültebb és egzaltáltabb íve, amihez a darab a fokozatosan halmozódó csapásokkal és végül a Reg által alkalmazott fizikai erőszakkal még az alapot is megteremti. A nézőtér buzgó, vígjátékhoz alkalmazott kacarászásai is jelzik, hogy nem jött létre az a dupla fedelű tolmácsolás, amely a virtuóz szövegek mögötti pánikot, a magánytól való retteget érzékelteti. Ilyen nagy ívű szerepértelmezést zárhatna le méltón a nagyon szép néma befejezés is, amelyben a végképp magára maradt hős immár teljes sebezhetőségében, tétován les körül a kiürült tanári dolgozószobában, mintha börtöncellában ülne. Mi történt velem, és mi történhet még ezután? - ezt fejezik ki az idegesen rebbenő, bizonytalan és elgyötört pillantások, egyszersemind jelezve, hogy milyen magaslatokra juthatott volna fel a színész egy karakterisztikusabb,

„bolondabb” rendezésben.

3. Ezekben az utolsó pillanatokban még Márton András és Csonka Tamás díszlete is tehetséges lesz, holott addig fantáziátlan naturalizmussal ábrázolt egy Butley körül túlsúfolt, siváran kopott és rendetlen egyetemi dolgozószobát. Sajnos azonban a többi szereplő itt már nem jelenik meg, tehát nem követheti a díszlet példáját. Az angol színházi nyelv *sup-porting* castnak, azaz a főhőst támogató szereplőgárdának nevezi a mellékszereplőket, vagyis a kifejezés találoán jelzi a mégoly ab-szolút főhős kollégáira való ráutaltságát; adott esetben Ben Butley folyamatosan távolságot teremt önmaga és a többiek között, amihez a „támogatóknak” néhány kiemelt jellemvonásukra redukált markáns típust kel-lene eredeti eszközökkel megjeleníteniük.

Széll Horváth Lajos (Joey) a legjelentősebb mellékszereplő, Butley hosszú időn át

nész korrekt alakítást nyújt, de túl jelentéktelen Butleyhoz képest, pedig ő még a saját drámáját is eljátszhatja; továbbá ráfért volna, hogy Ék Erzsébet karakteresebb és lezserebb jelmezt tervezzen neki. Sólyom Katalin-nak (Edna) csak gyakorlata és a többi mellékszereplőnél érettebb életkora teszi, hogy személyes jelenlétének társaiénál több súlya van; a többi öt mellékszereplő (Rázga Miklós - Reg, Nagy Adrienne - Anna Butley, Tamás Eva - Miss Heasman, Steiner Zsolt - Diák, Szabó Attila - Gardner) egyszerűen kihuny Gálffi jelenlétének kisugárzásában, Gálffi alakításának viszont csöppet sem válik előnyére ez a magárahagyatottság. Egy mestersegesen életre galvanizált szöveggel, egy fantáziátlan rendezéssel és részint szürke, részint nem létező partnerekkel körítve ő sem aknázhatta ki pályájának ezt a nagy alkalmát. Amikor Duse vagy Salvini megjelentek egy sosem látott vidéki társulatnál, s ott próba (és rendező) nélkül remekművű Gauthier Margi-

tot vagy Othellót adtak, még nem számított a helyi gárda minősége; mára viszont a mégoly kiváló vendég sztár sem nyújthat igazán jelentős alakítást a rendező és a partnerek ellenében - ez már egy ilyen korszak.

Kár pedig. Gálffi László nagy alkalmat még várat magára; akár a *Butleyt* is meg lehet rendezni vele újra, hátha előbukkan egy tartalmasabb olvasat. Bár magam azért legalább egy újabb *Boldogtalan holdat*

SZÁNTÓ JUDIT

Simon Gray: Butley

(*Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza*)

Fordította: Vajda Miklós. Díszlettervező: Márton András - Csonka Tamás. Jelmeztervező: Ék Erzsébet. Rendezte: Márton András. Szereplők: Gálffi László, Széll Horváth Lajos, Rázga Miklós, Tamás Eva, Sólyom Katalin, Nagy Adrienne, Szabó Attila/Köles Ferenc, Steiner Zsolt.

NYIKOLAJ ERDMAN: A MANDÁTUM ILJICS, A FALJÁRÓ

Nyikolaj Erdman úgy évtizede volt divatban, amikor a szovjetrendszer összeomlása nyomán sok minden előkerült, ami korábban elszüllyesztődött. Azóta alighanem ismét megfélemedtek róla, s talán nem is csak nálunk. Az elmúlt rendszerrel együtt merültek feledésbe hívei, kiszolgálói és bírálói egyaránt. S főképp az, milyen nehéz is ezeket egymástól elválasztani. Erdman például meggyőződése szerint A mandátummal igazi szovjet vígjátékot írt a húszas évek közepén Mejerhold színháza számára, amellyel hatalmas sikert aratott. Többé mégsem sikerült színpadra jutnia, sőt, száműzetéssel jutalmazták túlságosan is eredményes buzgalmit. Mondhatnánk: a cenzorok, a hivatalnokok, akik betöltötték, jobban értékék Erdman darabjait, mint ő maga meg a pártfogói, köztük Sztanyiszlavszkij, aki Sztálinnal járt közben - eredménytelenül - a második darab, *Az öngyilkos* bemutatása érdekében. De talán helyesebb, ha úgy fogalmazunk: a kort, tulajdon hatalmuk természetét jobban ismerték a hatalom képviselői, mint a hatalmat szolgálni, segíteni akaró művészek. A művészek valószínűleg összetévesztették az eszményeket, az ideológiát a valósággal. A hatalom birtokosai és gyakorlati szolgálói ezt nem tették. Ok jól értettek ahhoz a mechanizmushoz, amelyet létrehoztak, amelyet működtettek.

A *mandátumot* Erdman és Mejerhold, egyáltalán a korabeli előadók bizonyára a köpönyegforgató, a szovjetrendszerhez törleszkedni akaró kispolgár leleplezésének vélték, s talán eszükbe sem jutott, hogy magát a rendszert leplezi le. Miközben a kispolgár törleszkedésre kényszerítő félelmét figurázzák ki, óhatatlanul megmutatják a félelmet kiváltó diktatúrát is. Erdmant egyszerűen a farce logikája viszi el oda, hogy korának abszurditását megfogalmazza. A rendszervál-

tásban mindenki elveszíti önazonosságát, személyiségét, mindenki alkalmazkodik, átalakul, s végül senki sem tudja, ki kicsoda, de azt se nagyon, hogy ki is ő maga. Ki párttag, ki párton kívüli, ki az új rend híve, ki az ellensége - ez pusztán mimikri kérdése.

A történet lényegében egy érdekházasság körüli félreértések sorozatát görgeti. Tulajdonképpen a műfaj sablonja szerint. Mindkét fél a másiktól várja a nem létező hozományt. Ami - még mindig a tradíció szerint - nem feltétlenül jelent közvetlenül anyagi javakat, lehet az társadalmi pozíció is. A házasság révén mindkét fél proletár, sőt, párttag rokonsághoz szeretne jutni, s ezért eljártssa, hogy neki ilyen rokonsága van, sőt, hogy maga is kommunista. A címben említett mandátum is ennek az igyekezetnek a terméke. A kölcsönös átejtések sorozatát a véletlen pörgeti föl: bekerül a játékba egy cárnői öltözék, amelyet magára ölt az egyik család cselédje. Boldogan nézik aztán cárnőnek a restaurációban reménykedők, s úgy vélik, megkezdődött a rendszer végső összeomlása, ismét a régi normák szerint kell helyezkedni, pozíciókat, előnyöket szerezni.

Mohácsi János szokása szerint alaposan átírta, s a próbák során támadt ötletekkel kiegészítette a darabot. Hozzátette háromnegyed évszázad tapasztalatát. Mindazt, ami azóta kiderült az akkor új rendszerről. De kiegészítette a legújabb rendszerváltás tapasztalatával is, s rendezésének, az általa létrehozott előadásnak talán éppen ez az időszzerű lényege. A darabot átfordította mai magyar szlengre, kiegészítve Harsányi Éva 1990-ben megjelent fordítását. Az átírásnak, a kiegészítéseknek leginkább két fő vonulata ölik szembe. Az egyik néhány erőteljes, egyértelmű jelkép, allegória alkalmazása. Az igyekvő barkácsmesternek ábrázolt főhős átszerel

egy biciklit: az ülés helyére rakja a kormányt és fordítva. A képeket a mindenkori látogató pártállásához igazítja, s ezért egy csigarendszerrel meg egy vasalóval fölfüggeszti őket, hogy könnyen leereszthetők és megfordíthatók legyenek. A jelképek sorában a legfontosabb a szovjet legendárium megidézése, darabba illesztése, a szovjet történelem legendává, népmesévé, anekdotává stilizálása. Amivel különben minden rendszer megpróbálja magát szellemileg meggyökereztetni. Az álruhában a nép közé vegyülő Lenint - aki mellest vízen jár, és átmege a falon - addig emlegetik, míg megjelenik. Mikulás-nak öltözve, két krampusszal. Utóbbiakban nem nehéz fölismereni a csekistákat. Logikus kiegészítése az eredetinek. Ha egyik oldalon megjelenik a cárnő utánzata, a másik oldalon jelenjék meg kamuflálva az igazi vezér. Így kerek a világ, s így éleződik az eredetileg társadalmi-politikai vígjáték történelmivé. Mohácsi ugyanis ezúttal sem éri be azzal, hogy az emberről, az ő elképesztő viselkedéséről beszéljen; a történelmi emberről, az emberiségéről is el akarja mondani lesújtó véleményét. Lenin megjelenésével a nagypolitika, a nagy történelem vonul be a színpadra, s a nagy allegória némiképp zárójelbe is teszi mindazt, amit addig a kisemberről, a helyezkedő, a történelemben a helyét kereső ember-ről megtudhattunk. Az előadás így még kevésbé szól a köznap morálról, illetve moráltalanságról, mint az eredeti, s annál még sokkal hangsúlyosabban a morálnélküliséget ki-kényszerítő viszonyokról.

Az különben, hogy Lenin Mikulásként jelenik meg, megalkuvásnak is tekinthető. A nyíregyházi Móróc Zsigmond Színház kamaraszínházában olyan plakátok láthatók, amelyeken Lenin és Jézus arca van összemontírozva. Ez persze utalhat pusztán arra,